

тому і подробиці описані в «пам'ятке для авторів». Матеріали приймаються по адресу, указаному в «пам'ятке», а також на останній (титульній) сторінці Альманаха.

Тематика Альманаха по-прежнему остається достаточнo широкою. Редколлегию цікавить передусім інтересом розглядати роботи істориків, археологів, філологів, присвячені історії або історико-лінгвістичному вивченню історії Східної Європи в хазарське время (второї половини VII – третьої чверть X в.), дохазарський (кінець VI – перша половина VII в.) або похазарський (пошуки хазарського насліддя) періоди. К співробітництву в журналі приваляються представителі різних наукових шкіл і напрямлень, стороники різних точок зору, при том обов'язательнoм умови, що їх взгляди будуть сформульовані академічно, на основі знання соответствующей історіографії і джерел, а критика опонентів не будет виходити за рамки наукової етики. Погтытки нав'язати редколлегии дискуссії політичного або етноконфесіонального характеру бесплезні, подібні роботи не соответствують цілям существованія наукового видання і публікуватись не будут.

1. Статті

Н.М. Малиновська

Харків

А. П. КОВАЛІВСЬКИЙ – ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ

ім'я Андрія Петровича Ковалівського (1895 – 1969 рр.), чий життя та творчість нерозривно пов'язані з Харковом, добре відоме як серед українських, так і серед закордонних вчених, перш за все завдяки його дослідженням, присвяченим арабським джерелам до історії народів Східної Європи. За більш ніж 40 років наукової діяльності дослідник опублікував близько 60 оригінальних робіт. Його науковий світогляд справили величезний вплив на формування кількох поколінь українських істориків, серед яких Я.П. Побеленський, С.І. Сидельников, А.І. Митряев, Ю.О. Голубин, Я.Р. Дацкевич, І.Ф. Черніков, Ю. Г. Литвиненко та ін.

Вивчення життя та творчості А.П. Ковалівського важливе з точки зору кількох наукових проблем, тематичного, методологічного та історіософського характеру. У своїх розвідках історик висловив низку оригінальних спостережень щодо деяких аспектів історії духовної культури в Україні, зокрема дохристиянських вірувань, їх сутності і окремих проявів. Протягом всієї своєї наукової діяльності А.П. Ковалівський в тій чи іншій формі звертався до проблеми зв'язків України зі Сходом – проблеми, до останнього часу недостатньо досліджуваної в українській історіографії. Під час підготовки своїх робіт А. П. Ковалівський використовував перспективну методіку розгляду художньої (чи близької до неї) літератури як історичного джерела, яка не знайшла скільки-небудь послідовного аналізу у науковій літературі з даної теми.

Дослідження наукової діяльності А.П. Ковалівського важливе також як складова частина осмислення історії української науки XX ст., зокрема її радянського періоду, який вимагає нового розуміння, вільного від ідеологічної та теоретико-методологічної обмеженості, що їх привнесла ізоляція вітчизняної суспільної науки від світового інтелектуального руху.

У цій статті автор ставить собі за мету висвітлити основні віхи життя і творчості А. П. Ковалівського у контексті суспільного та наукового життя його часу.

Уявлення про життя і творчість А.П. Ковалівського в історіографії переважно складалося під впливом його досліджень, присвячених арабським джерелам до історії народів Східної Європи. Час від часу привертало увагу інші аспекти цієї теми, зокрема участь історика у розсудовій українського сходознавства і написанні його історії, деякі особливості його співпраці з науково-дослідною кафедрою історії української культури, що її заснував Д.І. Багалій. Цілісного враження про зміст і сутність наукової діяльності А.П. Ковалівського в історіографії не складалося. При тому що наявні джерела, зокрема опубліковані праці історика, дають можливість комплексного дослідження даної теми, за умови застосування

ширшого підходу і виходу за рамки традиційних уявлень про принципи організації наукової діяльності, розгляду творчого доробку А. П. Ковалівського в контексті світового інтелектуального руху ХХ ст.

По суті основою публікації про життя і діяльність А. П. Ковалівського стала колективна стаття-некролог, присвячена пам'яті харківського вченого, авторами якої були В. І. Астахов, В. М. Бейліс, С. М. Корольовський, І. К. Рибалка, С. І. Сидельников, Г. В. Фріман, Б. А. Шрамко – колеги і учні А. П. Ковалівського [Астахов 1970]. Цю публікацію слід вважати найбільш послідовною спробою аналізу життя і наукової творчості А. П. Ковалівського.

Новий етап у вивченні наукової діяльності А. П. Ковалівського було започатковано низкою заходів з нагоди 100-річного ювілею з дня народження історика 1995 р. Було опубліковано збірку тез доповідей [На честь заслуженого діяча науки України А. П. Ковалівського 1995], тематика яких так чи інакше пов'язувалася з особливостями життя і наукової творчості А. П. Ковалівського. Основні матеріали наукових заходів з приводу ювілею побачили світ на сторінках журналу "Східний світ" [1995].

У 1990-х рр. деякі аспекти наукової діяльності А. П. Ковалівського висвітлювалися у працях російських дослідників [Долінина 1994; Большаков 1998]. А. А. Долініна у своїй монографії, присвяченій життю і науковій діяльності І. Ю. Крачковського, на підставі особистого архіву ленинградського дослідника висвітлює період перебування А. П. Ковалівського у штаті Інституту Східнознавства АН СРСР (1935 – 1948 рр.)

Російський дослідник арабських джерел О. М. Большаков присвятив праці харківського історика "Книга Ахмеда ибн Фадлана" окрему статтю, у якій визнає, що переклад А. П. Ковалівського витримав вигробивання часом і нікого не ввів у оману. А. М. Большаков зрозумів два зауваження загального характеру відносно перекладу термінів "сакаліба" та "гулям", переважна більшість подальших окремих зауважень мала стилістичний характер.

Київський історик В. А. Потульніцький звернув увагу на історіософський аспект наукової діяльності А. П. Ковалівського [Потульніцький 2002, 458–459], зокрема його зауваження щодо інтеграції української історії до світової. Відтак питання про місце А. П. Ковалівського в українській науці постало на новому рівні.

Сучасні дослідження наукової діяльності А. П. Ковалівського ініціював один з його учнів – Я. Р. Дашкевич, який протягом 1995 – 1998 р. опублікував частину свого листування з харківським істориком [Дашкевич 1995, 1998], яке є джерелом унікальної інформації про науковий світогляд вченого, зокрема про цілі і завдання його наукової праці, які іноді не зовсім чітко відображені у його публікаціях.

Андрій Петрович Ковалівський народився 1 лютого 1895 р. (за новим стилем) у Москві, де у той час працював його батько. Однак сам він пізніше завжди наголошував, що походить з Роскохватога, де знаходився родинний маєток Ковалівських.

А. П. Ковалівський вчився у гімназіях Москви, Серпухова, закінчив курс у Третій Харківській гімназії 1915 р. А. П. Ковалівський вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету. Одночасно з заняттями на фізико-математичному факультеті А. П. Ковалівський відвідував лекції П. Р. Гіттера з санскриту і протягом вересня-жовтня 1915 р. очолював студентський історичний гурток. Також він активно сприяв відновленню Української громади у Харківському університеті, до складу Установчого комітету якої входив.

У 1916 р. А. П. Ковалівський перейшов до Лазаревського інституту східних мов у Москві, де два роки вивчав арабську мову під керівництвом А. Ю. Кримського.

у 1918 р. інститут припинив своє існування, і через неможливість жити у Москві А. П. Ковалівський повернувся до Харкова. Восени того ж року він відновив навчання, тепер на філологічному факультеті щойно відновленого Харківського університету з розряду романано-германських літератур. Навчання завершилося у 1921 р., коли сам університет було ліквідовано, замість нього утворено "Академію теоретичних знань". Того ж року А. П. Ковалівський закінчив Педагогічні курси, вштовпані спеціально для випускників з метою надання їм гадагогічної кваліфікації.

У 1920 – 1921 рр. А. П. Ковалівський був перекладачем в Українсько-Російському Телеграфному агентстві. За перших років Радянської влади у різні часи викладав українськознавство, українську літературу, німецьку та французьку мови у жіночих професійно-учбових майстернях Харкова, у Миропіллі на учительських курсах, у трудшколах М. Б. Грінченка, пізніше – Карпа Марієв, на курсах ім. Г. С. Сковороди. Також брав участь у громадській діяльності. У 1917 р. виконував коректорську і частково редакторську роботу у літературному місячнику "Шлях" у Москві. Після революції разом з В. Корьяком та іншими брав участь у видавничому гуртку "Цех каменярів". У 1921 р. був членом правління Робітничого клубу на Ярославській вул. (у Харкові) [Музей історії ХНУ ім. В. Н. Каразіна, П. 25, б. арк.].

Професійну наукову діяльність А. П. Ковалівський розпочав у 1922 р. на новоствореній науково-дослідній кафедрі історії України, очолюваній Д. І. Багалієм; на цій кафедрі та у деяких споріднених з нею установах, зокрема Музеї Слобідської України ім. Г. С. Сковороди, історик працював до 1933 р., коли їх було ліквідовано. Паралельно з 1926 р. А. П. Ковалівський працював у Всеукраїнській науковій Асоціації сходознавців і її установах – Курсах східних мов, пізніше – Інституті сходознавства. Кільнистою період 1922–1934 рр. був найбільш плідним у науковій біографії історика: він опублікував низку статей з різних галузей українознавства, оформив власну наукову методологію, був активним учасником громадського та наукового життя.

Становлення дослідницької манери А. П. Ковалівського відбувалося в перше радянське десятиліття і було результатом безпосереднього контакту з тією новою дійсністю, що постала. Різко змінилися перш за все українське село, традиційне джерело натхнення вітчизняної інтелігенції. Г. М. Хоткевич у рецензії на постановку опери "Тарас Бульба" зауважував з цього приводу: "Нам з Лисенком не рівнятися. Лисенко – це людина, що насичала свою думку іншими враженнями, ніж ми. До нього говорило інше село. Вечір. Субота. Блакитні тіні ввали на дорогу. Розтомлена лягодиться заснути річка. Залягає рілля, стежка вузьенька, а на зустріч товпа дівчат, парубків. Обличчя такі різні, хоч і чужі, так близькі, хоч і далекі. Жартюваті зустрінуть, заспівають – і так зі співом підуть, і он вже далеко вони, а зачарований Лисенко стоїть, творча радість клочечко в душі. А нам же того не судилося. Ми вже чули суботніми вечорами "Ех да расшол да мальчишка маладой". Зустрічала нас товпа парубочька не привітом жартівливим, а матюком загоїстим, і вчилися ми народної пісні не з живих пісень суботних, а з мертвих етнографічних збірокних. Так же ж нам рівнятися з Лисенком" [Хоткевич 1924, 212]. Іншою особливістю цього періоду були складні творчі взаємовідносини між харківським і київським інтелігенцією, які спробував проаналізувати поет і критик М. В. Долгенов. Зокрема, він так характеризував літературний Київ "Замріяно-тверезий, загипнаний чи в миттє, як в майбутнє, старший і людніший, що має традиції, школи, різноманітніші життя мистецтва, "Новаторство" у Києві засвоєно собі, які київський консерватизм, обов'язкові, офіційні

форми. (...) Взагалі трагічний "старостерзаній Київ" ховає в найінтимніші закутки підсвідомості великий нахил до зворушуючої іділгії. Доля його – "rusticus", тваро селянська, чи просто втома рафінован-селянської інтелігентської культури Києва, що вже дійшла до найвищого за можливих для неї досягнень в особах Лесотвича та Тичини. Саме у 1920-ті рр. за спостереженням критика "закінчено виробилась та замрзна навіть у своїй суворості, абстрактна навіть у найконкретніших описах, глибока й гарна символістична мова з нахилом до екстатичності; з неймовірним почуттям такту й миру, але безнадійно далеко од живого життя з його брудом і кров'ю". На протипагу літературний Харків – "центр пульсу культурного життя України, індустріальний, ввесь од сучасного і в сучасному, наймолодша столиця у всесвіті". (...) За роки революції зріс, поновився новими імєнностями і придбав сили асимілювати нові обличчя, надаючи їм своє, харківське, вращєння. (...) На відміну від Києва, молодший і вільніший. Життя не дало йому консервативної ролі охороняти придбаня минулого, бо таких не було. У Харкові немає діячих літератури, безпосередньо зв'язаних з якою-небудь формалістичною течією. Немає й гуртки, що об'єднували б певними естетичними, дисциплінуючими теорією особи принципами. Всі харківські об'єднання – колективне негування старого (чи як старого, так і нового) світу; всі харківські мистецтва зводяться до формули, заперечуючої не згодуючись. Взагалі дух харківської творчості позасвідомо анархічний, іноді з бандитськими ухиленнями і не кожний його витримувє. Тут його головні хибі і основна вагрість його. З цього виходить і так званий "харківський імпресіонізм" і взагалі харківська ірегулярність, що так погано впливає на нерви кивських рецензентів, навіть щонайрадикальніших (...) Харківська продукція, бодай почасті потенційна, вже незрозуміла якось для кивської критики, не висловлюється в термінах кивської творчості. (...) Серед киян були герої й тільки. Це забаргало і замало в той же час. А сучасні харків'яни були тоді "юрба", дрібненькі люди – в побуті революції, в її конкретних формах. І таке становище змусило їх віч-на-віч із життям підійти до нього безпосередньо. Завданням стало дати всьому, що побачилось ніби вперше, своє ім'я. Відновити словник. Замінити ідеалістичний, умовний лексикон попередньої доби на матеріалістичний [Долєно 1927, 151 - 157]. Наукові твори А. П. Ковалівського якнайповніше втілювали всі риси харківської творчості.

Історія духовної культури в Україні, у розумінні А. П. Ковалівського, мала три центри: дохристиянське вірування, козаччина, діяльність інтелігенції; центри визначалися за суспільними групами, що у певну добу задавали тон культурі і сприяли її поступу.

Доробок з вивчення дохристиянських вірувань є найбільш фундаментальним у науковій спадщині А. П. Ковалівського. У цих дослідженнях А. П. Ковалівський спирався на теоретичні положення російського славіста Є. В. Анічкова: новий метод критики джерел зрєчення описового висвітлення "міфології", загеречення існування "Кивського Опімуму" з Перуном на чолі, подібного до давньогрецького, активне впровадження природничо-наукових підходів до вивчення духовної культури, зокрема вірувань. А. П. Ковалівський обґрунтував кілька теоретичних положень розгляд вірувань як основної форми духовної культури доби натурального господарства з точки зору загальноісторичного процесу, виробничий характер вірувань в Україні до XI, а місцями і до XV ст. (у IX висвітленні дослідник спирався на сутність давньої релігії італів); розробка категорій "магія" і "культ" на українському матеріалі. Джерелами до цих досліджень стали пам'ятки антографії та фольклору [Ковалівський 1928, 168]. Про значення таких джерел історик писав: "У Західній Європі за давніх часів було три класичні мови – старогрецька, латинська й старолит-

товська. З них повстали – новогрецька, італійська та інші романські мови, а з старолитовської частково латинська. Одначе й старолитовська мова мало змінна збереглась у сучасній литовській мові. Таким чином ця мова зараз є єдиною класичною мовою в Європі. Крім того, литовська мова й стародавня литовська культура, особливо дохристиянська литовська релігія, мають винятково значення для розуміння старослов'янської, отже й старукраїнської культури. Наші знання ґрупаються в минулому в часи християнізації. Для нас старослов'янська мова це фактично старомакедонська церковна мова, нині давніше є гіпотетичне. Так само й про старослов'янську культуру ми знаємо тільки з пам'яток вже християнської доби. Археолого має значення тільки для історії матеріальної культури. Це все ж німі пам'ятки, які без живого слова фольклору або приваку таких мандрівників як Ібн Фадлан, призводять тільки до загальних гадок. А Литва прийняла християнство формально у XV віці, а фактично далеко пізніше" [Дашкевич 1996, 45].

Вивчення постаті і спадщини Г. С. Сковороди за значенням здобукту наукової діяльності А. П. Ковалівського. У висвітленні історика Г. Сковорода являв здобукту позакласового інтелігента, "несродного" сучасному йому суспільству. Ця постаць була провісником нової доби, становлення нової діяльної суспільної верстви – інтелігенції. А. П. Ковалівський не тільки відтворив цілісну картину життя і діяльності мислителя, але й висловив влучні спостереження і зауваження, які сприяють глибокому розумінню світоглядних особливостей слобожанського суспільства другої половини XVIII ст. [Ковалівський 1924].

Самостійного значення набули різноманітні дослідження А. П. Ковалівського, присвячені двом аспектам історії духовної культури в Україні XIX – XX ст., зокрема з історії сходознавства та літератури. Творцем духовних цінностей в цю добу, за визначенням А. П. Ковалівського, стала інтелігенція, що потрапила під вплив раціоналізму – революційної ідеології буржуазії [Ковалівський 1930, 43]. У центрі уваги історика були перш за все персоналії діячів науки та культури цього періоду, від маловідомих, як К. Сковолова, до улавлених – О. М. Максимович, Т. Г. Шевченко, А. Ю. Кримський, П. Г. Рттер та ін.

Умовно початком другого періоду у науковій біографії А. П. Ковалівського прийнято вважати осінь 1934 р., коли історик переїхав до Ленінграду. З цього часу він переважно зосередився на дослідженні східних джерел до історії народів Східної Європи. Протягом 1934 – 1951 рр. А. П. Ковалівський у тому чи іншому статусі працював у Інституті сходознавства АН СРСР під керівництвом акад. І. Ю. Крачковського, видатного російського і радянського арабіста, причому робота переривалася незаконним арештом і засланням (1938 – 1944 рр.). 1937 р. після поновлення у радянській науці вчених ступенів, за подання І. Ю. Крачковського вченому був присвоєний ступінь кандидата наук без захисту дисертації [Державний Архів-Музей літератури та мистецтва України, спр. 78, арк. 3]. Того ж року А. П. Ковалівський практично завершив своє дослідження, присвячене твору арабського мандрівника Ібн-Фадлана про подорож до царя волзьких булгар 921 – 922 р. До 1951 р. історик оформив це дослідження у вигляді докторської дисертації, яку успішно захистив.

Матеріали такого роду вкрай рідко потрапляють на сторінки наукових праць у повному вигляді, особливо якщо це монографія з історії України чи української культури, адже вони не зовсім відповідають тому образу давньої України, що склався під впливом християнської лігосної традиції. Натомість археологи широко використовують результати цих досліджень А. П. Ковалівського. Розвідками, присвяченими перекладу та коментуванню арабських джерел з історії народів Східної Європи А. П. Ковалівський підтвердив і поглибив ті висновки, яких дійшов у 1920-ті рр. як дослідник історії культури в Україні.

З середини 1950-х рр. історик остаточно зосередився на роботі у Харківському університеті, де очолював спочатку кафедру нової та сучасної історії, а з 1961 р. — поновлену кафедру історії середніх віків. Протягом 1950-х — 1960-х рр. вчений проводив активну науково-педагогічну діяльність, зокрема читав лекційні курси, присвячені різним періодам історії країн Сходу, він ніколи не зупинився під його керівництвом було захищено кілька дисертацій: 1965 р. А. П. Ковалівському було присвоєно звання заслуженого діяча науки України.

У цей період вийшло друком найбільш відоме дослідження А. П. Ковалівського — "Книга: Ахмед ібн Фадлана о его путешествии на Волгу в 921 — 922 гг. Статьи, переводы и комментарии" (Харьков, 1956). Через кілька років історик підготував "Антологію літератури Сходу" (Харків, 1962), у якій вміщено ґрунтовну розвідку про розвиток східнознавчих досліджень у Харкові і Харківському університеті, яка досьогодні є основою всіх досліджень у цьому напрямі. З середини 1960-х рр. А. П. Ковалівський повернувся до розпочатого ще у 1934 р. дослідження, присвяченого аль Масуді, арабському географу Х ст. Завершити це дослідження історик не встиг. 29 листопада 1969 р. А. П. Ковалівського не стало.

У науковій біографії харківського історика привертє увагу той факт, що він завжди був одним з засновників якогось нового дослідницького проєкту чи ініціатором відновлення певного напрямку наукової роботи на новому рівні, як це було у 1940-ві рр. у Харківському університеті. Причому слід визнати, що у виборі напрямків і методів науково-дослідної роботи А. П. Ковалівський керувався перш за все своїм особистим розумінням сутності історії і історичного дослідження.

Творчість А. П. Ковалівського перш за все була спрямована на утвердження певної системи світоглядних цінностей. Сама ця система, або життя та дослідницька філософія, суттєво вирізняють його в історії вітчизняної науки. Перш за все привертє увагу вміння А. П. Ковалівського сприймати життя і науку позитивно. Друга його визначна риса — відповідальність за способі і результати своєї праці, яка практично звільнила його дослідження від задеоблозованості та теоретико-методологічної обмеженості, якими сучасні історики постійно дорікають радянським дослідникам. На цьому тлі визначились послідовний індивідуалізм наукового світогляду А. П. Ковалівського, а саме вміння поважати себе і поважати інших, створювати оптимістичний, творчий настрій. Історику усвідомлювали світоглядне значення своїх досліджень і працю свого життя, присвячену джерелам до історії духовної культури в Україні, вважав філософською, але створити її не встиг.

Науковий світогляд А. П. Ковалівського є результатом взаємодії багатьох факторів, серед яких особисті схильності та інтереси вченого, зокрема лінгвістична обдарованість та інтерес до історії своєї родини, до сутності людської психіки: освіта і оточення, що сприяли розвитку індивідуальності — серед його вчителів і старших колег переважали високоерудовані, доброзичливі фахівці, не схильні до авторитарного тиску — східознавець П. Г. Ріттер та А. Ю. Кримський, пізніше і Ю. Крачковський, ітературознавці Є. Г. Кагаров та О. І. Білецький, етнолог О. В. Ветухов, історики М. І. Яворський, яскраві особистості, що виступали з оригінальними науковими ідеями, зокрема про сутність і значення творчості, знали багато мов. Певну роль у формуванні світогляду А. А. Ковалівського відіграли також цінності епохи — революційні наукові теорії, ідеї інтернаціоналізму та націоналізму, наполегливі роздуми про сутність людського буття, велич, боротьбу, визволення і самореалізацію.

Значною мірою світогляд А. П. Ковалівського зумовив його наукову методологію, в основі якої можна виокремити психологічну поетику, метод історичних паралелів і основні положення марксизму

Вся творча спадщина А. П. Ковалівського поєднана одною проблематикою: вчений досліджував різні аспекти історії духовної культури в Україні. Ці дослідження він розглядав як складову частину задуманої Д. І. Багалієм на початку 1920-х рр. "Історії України на соціально-економічному ґрунті". У період з 1922 по 1934 рр. А. П. Ковалівський безосередньо розробляв питання, пов'язані з сутністю та еволюцією духовної культури в Україні, у період 1934 — 1969 рр. ці дослідження продовжилися у вигляді опрацювання арабських джерел з історії слов'ян та України та написання історії українського східознавства.

Поставивши за мету вивчення історії духовної культури в Україні, історик розробляв її послідовно в методологічному плані, але фрагментарно — у тематичному, його підхід вимагав виходу за рамки досліджуваного об'єкту і свідомого звернення до інших, іноді на перший погляд далеких від української історії тем, на зразок давньої релігії палікчи чи культури народів Анагуака

Предмет своїх досліджень А. П. Ковалівський визначав по-різному: "народна ідеологія", "староукраїнський" світогляд, "історія красного письменства". Об'єктом дослідження історик визначав "живе слово" — фольклорний матеріал і художню літературу.

Аналіз літературного твору як історичного явища складався з чотирьох моментів: висвітлення обставин, що передували виникненню явища і його зумовили; аналіз явища у його сутності; з'ясування місця явища в його історичному середовищі; аналіз результатів явища. З методів А. П. Ковалівський віддавав перевагу історичному, психологічному та філологічному. В цілому його дослідження наслідували принципи харківських літературознавців 1920-х рр. — О. І. Білецького та Є. Г. Кагарова, особливості досліджень А. П. Ковалівського було, по-перше, невизнання самостійних внутрішніх законів творчості, на що одразу звернули увагу рецензенти, зокрема В. Петров [Петров 1925], цілеспрямований вибір творів для вивчення — вони мали на меті висвітлити суперечливі і маловідомі сторінки історії духовної культури в Україні; широке використання методу історичних паралелів.

В цілому творчий доробок А. П. Ковалівського суттєво збагатив українську історіографію матеріалами, що втілює думки і почуття минулих поколінь, відобразили образ мислення минулих епох. Дослідження з історії культури в Україні, здійснені А. П. Ковалівським, мають філософське, методологічне та науково-практичне значення. У них виведено оригінальну концепцію розвитку "народної ідеології" українців, подано величезний фактичний і літературний матеріал, мало використаний вітчизняними дослідниками.

Комплексне дослідження наукової спадщини А. П. Ковалівського суттєво розширює уявлення про сутність і значення його творчості

У своїх працях історик втілює певну систему світоглядних цінностей, оптимістичну і гуманістичну, повну індивідуалізму, толерантності, високої внутрішньої культури. Його творчий доробок характеризує дотепний підхід і вміння опрацювання матеріалу.

Сутність методологічного підходу А. П. Ковалівського полягала у новому прочитанні відомих вже джерел, переважно літературних та фольклорних, широким використанням історичного, філологічного і психологічного методів дослідження

А. П. Ковалівський висловив у своїх працях оригінальне бачення історії духовної культури в Україні, в основі якої була історія "народної ідеології" — світогляду переважної більшості населення України в її еволюції від дохристиянських вірувань до середини ХХ ст. Вчений висловив перспективне розуміння сутності відносин України зі Сходом, вільне

від тієї обмеженості, що її привносить переслідування якихось вузькополітичних інтересів: він розглядав українські землі як терен боротьби культур — південно-східної "арабської", з одного боку та західно- та східноєвропейської з другого; час від часу українські землі чи їх частини опинялися у складі певних економічних та культурних систем з одними чи іншими елементами, які ввійшли до складу певних культурних систем з одними чи іншими елементами. А. П. Ковалівський у своїй праці "Східний елемент в українській культурі" став її невід'ємною частиною і однією з характерних особливостей.

А. П. Ковалівський суттєво збагатив вітчизняну історичну науку, розширив джерельну базу досліджень, виступив з цікавими інтерпретаціями, створив оригінальну концепцію історії духовної культури в Україні.

Литература

Астахов В. И. Памяти Андрея Петровича Ковалевского: [Историк, востоковед] / В. И. Астахов, В. М. Бейлис, С. М. Королевский и др. // Народы Азии и Африки. — 1970. — № 3. — С. 244 — 246.

Большаков О. Г. Уточнения к переводу «Зписки» Ибн Фадлана // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 / Памяти члена-корреспондента РАН Аня Петр Невосадцева. — Москва. Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2000. — С. 54 — 63.

Дашкевич Я. Р. Андрій Ковалівський. З листування 1964-1965 рр. / Я. Р. Дашкевич // Україна в минулому. Вип. VIII. К.-Львів, 1996. — С. 8-53.

Дашкевич Я. Р. Андрій Ковалівський у листах 1961 — 1963 рр. / Я. Р. Дашкевич // Східний світ — 1995. — № 2. — С. 34-58.

Державний архів-музей літератури та мистецтва України. — фонд 149. — опис № 1. — спр. 1-280.

Долінина А. А. Невольник долга / А. А. Долінина — СПб.; Центр «Петербургское востоковедение», 1994. — 462 с.

Ковалевский А. П. Книга Ахмеда ибн Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. Статьи, переводы и комментарии / А. П. Ковалевский — Х. : ХГУ, 1956. — 345 с.

Ковалівський А. П. Антологія літератур Сходу. / А. П. Ковалівський. — Х.: Вид-во Харківського держ. ун-ту, 1962.

Ковалівський А. П. Вірування / А. П. Ковалівський // Багалій Д. І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. Т. 1. Історико-географічний вступ і доба натурального господарства. К.: ДВУ, 1928. — С. 216-251.

Ковалівський А. П. До видання тексту "Зірки" / Ковалівський А. П. // Соколовська К. Ф. Поезії. Харків. Рух, 1931. — С. 15-44.

Ковалівський А. П. Розвиток етичних поглядів Г. С. Сковороди в зв'язку з його життям. А. П. Ковалівський А. П. // Науковий збірник науково-дослідної кафедри історії України. 1924. — С. 69-98.

Музей історії Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Ф. 8, о. 2. На честь заслуженого діяча науки України А. П. Ковалівського. Зб. тез доповідей. — Х. ХДУ, 1995. — 67 с.

Петров В. П. (Рецензія): Ковалівський А. П. Розвиток етичних поглядів Г. С. Сковороди в зв'язку з його життям (Наук. збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії України, зб. 1

1924. с. 69-98) / В. П. Петров // Записки історично-філологічного відділу (всееукр. Акад. наук), кн. 5, 1925. — С. 229 — 233.

Потульніцький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII — XX ст. — К.: Либідь, 2002. — 480 с.

Східний світ — 1995. — № 2.

Хоткевич Г. Тарас Бульба / Г. Хоткевич // Червоний шлях. — 1924. — № 11-12. — С. 211-238.

Summary

Malynovska Natalia. The principals milestones of the life and scientific work of professor Andry P. Kovalivsky.

Professor Andry P. Kovalivsky (1895-1969) is one of the best-known Ukrainian historian and source investigator. He studied linguistics at Kharkov University. Professor Kovalivsky belongs to the Kharkiv school of comparative — history linguistics. Kovalivsky has created a original conception of ukrainian culture history, first of all culture popular. In the centre of his investigation was the phenomenons of culture popular: languages, folklore, pagan belief, history and criticism of literature. He has established a firm reputation with his work about Ibn Fadlan's papers of his journey in the Volga's Bulgarian's tsar country (Kharkiv, 1966).